

Boekbespreking

Company Financial Reporting, a historical and comparative study of the dutch regulatory process

Stephen A. Zeff, Frans van der Wel en Kees Camfferman

Elsevier Science Publishers B.V.
1992, 410 pp.

Een boek in het Engels van bijkans 400 pagina's over de geschiedenis van de totstandkoming van de regels voor de opstelling van jaarrekeningen! En nog wel geschreven door een bekende Amerikaanse professor met assistentie van twee Nederlanders!

In zijn 'Foreword' (p. V) zegt Schoonderbeek dat wij het boek te danken hebben aan het initiatief van professor Stephen A. Zeff. Deze verklaart echter in zijn 'Preface', dat het onderzoek ter hand genomen is op gezamenlijk verzoek van het Limperg Instituut en de Raad voor de Jaarverslaggeving (p. VII). Het blijft daardoor duister wie op het idee gekomen is ons de spiegel der waarheid voor te houden. Het beeld in deze spiegel is namelijk lang niet altijd flatteus te noemen.

Wij hebben de beschikking gekregen over een tot in details afdalende heldere, de gehele 20e eeuw bestrijken- de beschrijving van de totstandkoming van onze huidige wettelijke en andere voorschriften voor de inhoud van jaarrekeningen en jaarverslagen van ondernemingen. Deze beschrijving is geen dorre opsomming van historische gebeurtenissen, doch een analytisch-chronologische weergave van de wordingsgeschiedenis, welke leesbaarheid zeer wordt bevordert doordat veel aandacht is besteed aan de invloed die bepaalde instituties en personen op die gebeurtenissen hebben uitgeoefend, de laatsten hetzij als auteurs, hetzij als leden van bepaalde gremia. De wat ouderen zullen zich de geschie-

denis, die ook elders – zij het veel beknopter – beschreven is, nog wel herinneren. Wat dan nog nieuw kan zijn is de gang van zaken binnenskamers, zoals bij de CAJ (Commissie van Advies Jaarrekening van het NIVRA) en bij het TO, het Tripartite Overleg tussen werkgevers, werknemers en accountants. Wie voor de taak komt te staan op dit gebied iets na te slaan of uit te zoeken, doet er goed aan met dit van uitvoerige zaken- en personenregisters voorzien boek te beginnen.

De Nederlandse lezer zal zich wel afvragen of een beknoptere weergave van sommige zaken, bijvoorbeeld de beschrijving van een aantal instituties die vorm geven aan onze economische orde ('a society in which progress is made through consensus and compromise', p. 3) en van de totstandkoming van de uit 1929 daterende Wet op de Naamloze Vennootschap, niet doelmatiger was geweest. De buitenlandse lezer – kennelijk ook beoogd door de initiatiefnemer(s), getuige de publikatie in het Engels – zal deze delen misschien juist belangwekkend vinden. Voor het eigenlijke onderwerp – de verslaggeving – blijkt het kenmerk van consensus en compromis van essentieel belang, eerst in het politieke proces van voorbereiding van de Wet op de Jaarrekening en vervolgens in de samenstelling en werkwijze van het Tripartite Overleg en de daaruit voortgekomen Raad voor de Jaarverslaggeving.

In het navolgende wil ik enige markante dingen uit dit boek releveren en daar enkele opmerkingen aan toevoegen.

Het streven naar volledigheid brengt ook de rol van het onderwijs binnen de gezichtskring van de schrijvers. Hier past misschien het verwijt van een te grote beknoptheid. Te zeggen dat 'Limperg created ... the discipline of bedrijfseconomie ...' (p. 20) zonder over hetgeen op dit gebied gaande is geweest meer te zeggen dan dat er opponenten waren 'and these were mainly the teachers in Rotterdam,

led by Prof. Dr. N. J. Polak ...', gaat wat het eerste betreft veel te ver en is wat het laatste en vooral het leiderschap van Polak betreft – om het nog maar eens te herhalen – volkomen onjuist. Ook vergeten de schrijvers dat onze (taal)grenzen open waren waardoor Duitse en Angelsaksische literatuur bij de academische studie van de economie en de bedrijfseconomie – althans in Rotterdam – niet pas sedert 1969/1970 (p. 22) maar van oudsher van groot belang is geweest.

De geschiedenis van na de Tweede Wereldoorlog alsmede de toentertijd heersende publikatiepraktijk worden uitvoerig beschreven, aanknopend bij de totstandkoming van de Wet op de Naamloze Vennootschap van 1929. De moeizame totstandkoming daarvan stond reeds in belangrijke mate in het teken van de openbaarheid: wat moest de jaarrekening inhouden – leidende tot het bekende armzalige artikel 42-c WvK, dat slechts afzonderlijk te vermelden posten op de actiefzijde van de balans voorschreef – en wie moesten haar publiceren: alleen de open N.V.'s. Genoemd wetsartikel draagt uiteraard niets bij aan verbetering van de toen bestaande gebrekkige publikatiepraktijk: geheime en stille reserves, vaste activa voor $f 1,-$ in de balansen, tot vrijwel niets gereduceerde winst- en verliesrekeningen.

De weg naar verbetering is geweest door onze internationale ondernemingen met Unilever als gangmaker, die in 1945 reeds een geconsolideerde jaarrekening en een gedetailleerde winst- en verliesrekening opstelde. Philips brak in dat jaar met het boeken van investeringen ten laste van de winst- en verliesrekening en baseerde de afschrijvingen op de vervangingswaarde. Dit leiderschap krijgt nog meer allure wanneer Philips, AKU en Koninklijke in 1953/1954 hun intrede doen op de New Yorkse beurs en te maken krijgen met de daar geldende 'generally accepted accounting principles' en met de SEC (p. 91). In 1952 pleit P. Sanders voor een vennootschaps-

kamer en in 1953 meent Ovezall, dat de accountants de leiding moeten nemen van de actie tot verbetering (p. 85).¹ Dezen blijven zich echter in stilzwijgen hullen en laten het initiatief aan de werkgeversverenigingen met haar bekende rapport uit 1955: Het jaarverslag.² In de Commissie-Rijkens, die dit rapport tot stand bracht, zaten twee accountants:

A. Goudekot en J. Kraaijenhof, 'obvious choices', zij hadden 'more international contacts than any Dutch auditor', beiden 'aware of the best financial accounting practices elsewhere in the world' (p. 96). Dit initiatief van de werkgevers blijkt achteraf positief gewaardeerd te moeten worden; het rapport zou – zo is te lezen – minder effectief zijn geweest wanneer het door accountants was uitgebracht: 'company managements ... dit not then regard auditors as their social equals' (pp. 109/110).

De accountant-pionier avant-la-lettre mag hier niet ongenoemd blijven: H. Munnik, die reeds in 1931 de publicatiepraktijk kritiseerde en in grote trekken het beleid aanbeval, dat circa veertig jaren later is gevoerd (pp. 49 en 63).

Het accountantsberoep stond dan ook geheel onvoorbereid voor de bekende taak die de minister van Justitie in 1968 het georganiseerde bedrijfsleven en accountantsberoep in het kader van artikel 5 van de WJO oplegde; in 1967 bij de totstandkoming van het NIVRA hadden echter reeds enkele waarschuwingen geklonken. De in 1969 door het NIVRA ingestelde CAJ (Commissie van Advies inzake Jaarverslaggeving) moest bij 0 beginnen. De sedert de Great Depression geleidelijk tot stand gekomen en degelijk voorbereide Amerikaanse 'Accounting Principles' mochten niet in het Nederlands vertaald worden. Het moest – om een term uit de controleleer te gebruiken – 'eigen actie' zijn, maar het mocht niet veel kosten zodat voldoende wetenschappelijke assistentie niet verkregen kon worden (p. 195). Met andere woorden: het bleef bij het benutten van de ken-

nis en ervaring van negen druk bezette accountants; de 'Inventory of Generally Accepted Accounting Principles' van Paul Grady (1965) lag echter wel voortdurend ter raadpleging op tafel.

In deze niet van veel inzicht in de omvang en moeilijkheid van de problematiek getuigende aanpak schuilt naar mijn mening de eerste verklaring voor de weinig overtuigende indruk die de Beschouwingen van het TO na publicatie later maakten.

Een tweede verklaring daarvoor schuilt in het feit, dat de CAJ het niet alleen voor het zeggen had en in het TO tot overeenstemming moest komen met de delegaties van werkgevers en werknemers. De eersten ('their performance has been excellent', p. 376) bleken hun aanvankelijke progressieve houding (de commissie-Rijkens in 1955 en -Hamburger in 1962) te hebben verruild voor een conservatieve houding, neigende tot verzet tegen rapporteringsplichten die het kader van de WJO te buiten gingen.

Een derde verklaring voor de geringe overtuigingskracht van de Beschouwingen schuilt naar mijn mening in het feit, dat toentertijd niemand zich vooraf heeft afgevraagd, hoe de naleving van de op te stellen regels kon worden bevorderd om niet te spreken van afgedwongen. De Amerikanen, accountants én beursautoriteiten, hebben dit probleem in de jaren 1930 op doelmatige wijze meteen opgelost:

- zij zijn begonnen met een zeer ruime omschrijving³ van het begrip 'generally accepted accounting principles' (bijna vergelijkbaar met ons 'goed koopmansgebruik'), welk begrip automatisch in de loop der jaren concretere inhoud kreeg naarmate de opstelling van de duidelijk omschreven 'principles' voortschreed;
- van den aanvang af werd de plicht tot vermelding van afwijkingen, hetzij in de accountantsverklaring hetzij in de 'footnotes', voorgeschreven.

De mening van de schrijvers over het gezag van de Beschouwingen is niet beter weer te geven dan door hun laatste alinea van paragraaf 5.1 (p. 215) – wegens haar lengte in mijn vertaling – weer te geven:

'Veel van het karakter van de meningen van het TO hangt samen met het geloof van Van Rietschoten⁴ dat haar toekomstig gezag afhing van het bereiken van unanieme overeenstemming. Ofschoon drie van de grootste accountantsfirma's haar steun voor krachtiger en meer definitieve aanbevelingen hadden aangekondigd, was er toch een gebrek aan overeenstemming tussen de leden van de accountantsdelegatie omtrent de vraag welke 'accounting practices' de voorkeur verdienden. Bovendien was de werkgeversdelegatie er geen voorstander van om de vrijheid van rapportering die de wet bood te beperken. De afwezigheid van commentaar van individuele ondernemingen was waarschijnlijk een teken van haar gebrek aan belangstelling voor het gehele proces. Er was geen enkel middel om naleving van de aanbevelingen van het TO te verkrijgen en, tenslotte, de Nederlandse samenleving was er één waarin conflicten werden opgelost door compromissen en niet door het kruisen van de degens. In de delicate eerste jaren van de tripartiete onderneming die geen precedent kende, is het begrijpelijk, dat de leiding van het TO heeft beslist, dat een zachte aanpak met veel vertrouwen op consensus de enig mogelijke was, in het bijzonder omdat niemand wist, welk gezag de Ondernemingskamer aan de uitlatingen van het TO zou toekennen'.

Dit laatste argument lijkt niet steekhoudend; de weinig overtuigend geformuleerde en noch voor de ondernemingen, noch voor de accountants bindende Beschouwingen hebben er uiteraard zelfstandig toe bijgedragen dat de Ondernemingskamer haar niet aanstonds een groot gezag toekende. De – pas na 1977 blijkende – visie van de Ondernemingskamer is meer het gevolg dan de oorzaak van het beschreven slappe karakter van de Beschouwingen.

Kortheidshalve ga ik niet in op de inhoud van de Beschouwingen zelve en op de meningsverschillen binnen het TO, waarin de werknemers – wier bijdrage na een moeizame start niet negatief te noemen is – het vakbondsbelang bij de behandelde problemen niet steeds duidelijk voor ogen hadden, de werkgevers geneigd waren de bij de WJO verworven vrijheid te verdedigen en de accountants het ook niet altijd met elkaar eens waren.

Er is echter één onderwerp geweest waaromtrent bepaalde organen en leden van het NIVRA geen twijfel of onzekerheid kenden: de verve en vasthoudendheid waarmee 'current cost accounting' bijna over de hele wereld gepropageerd en verdedigd werd (en tegelijkertijd 'purchasing power accounting' verworpen werd) staat in scherp contrast tot de aarzelende, weinig overtuigende en toch in grote mate van de CAJ afkomstige Beschouwingen (zie The NIVRA's initiatives on current cost accounting, p. 229 e.v.). In het eigen land leidde deze actie in zoverre tot succes, dat in het ontwerp – Aanpassingswet Vierde Richtlijn, zonder twijfel door toedoen van de beide adviseurs-NIVRA-leden van de minister, de actuele waarde de toonaangevende waardeeringsgrondslag werd. Zeer verwonderlijk is dat vervolgens op de NIVRA-Najaarsconferentie – 1980 'the audience expressed its dissatisfaction with the valuation provision' (p. 301). Zoals bekend is het ontwerp – Aanpassingswet bij de parlementaire behandeling op dit punt gewijzigd. Vermeldenswaard is het tegenargument van de minister, dat een wijziging in de tekst van de wet 'would surprise at home and abroad, because Dutch experts had for years been pleading in international circles for current value and especially in the European Community ...' (p. 303). Doet zich hier een belangwekkend methodologisch probleem aan ons voor? Duidelijk is wel, dat 'de waardeleer' een centrale plaats inneemt in de normatieve theorie, die echter aan 'accounting principles' nauwelijks of geen aandacht schenkt.

Een belangrijke impuls ter verhoging van het gezag van de Beschouwingen kwam omstreeks 1975 van het IASC⁵: het NIVRA moest ernst gaan maken met zijn verplichting om aanvaarding en navolging van de IASC-standaarden in ons land door passende maatregelen te bevorderen of – sterker gezegd – af te dwingen. Bovendien zou het gezag van Nederland in het IASC toenemen wanneer gewezen kon worden op het bestaan van tamelijk strikte voorschriften in het eigen land. Uit deze omstandigheid vloeide het herschrijven, het vervangen van 'Beschouwingen' door 'Richtlijnen' (ondanks verzet van de werkgevers) en het opnemen van dikgedrukte stellige uitspraken voort (p. 240 e.v. en 255 e.v.). Het duurde na 1975 nog tot 1980 alvorens de statusverhoging en de kwestie van het vermelden van afwijkingen van de stellige uitspraken enigszins haar beslag kreeg (p. 264 e.v.). Hoe fijnzinnig en moeizaam het vooral wat dit laatste betreft toeging, blijkt bijvoorbeeld uit het feit, dat in de ontwerp-tekst van het Voorwoord bij de Richtlijnen de woorden 'are of a binding character' werden vervangen door 'as if they were of a binding character' (p. 266).

De verdere ontwikkeling waarbij het TO opgaat in de Stichting voor de Jaarverslaggeving met daaronder de Raad voor de Jaarverslaggeving en zijn bredere samenstelling laat ik verder onbesproken.

Het belangrijkste punt van kritiek op deze geschiedschrijving is dat te weinig aandacht is geschonken aan de invloed die is uitgegaan van de na 1976 gedane uitspraken van de Ondernemingskamer. Mij dunkt, dat de psychologische werking van de arresten vooral voor de accountants maar ook voor de ondernemingen een belangrijke bron van onzekerheid is geweest waardoor de behoefte aan duidelijk voor alle partijen geldende Richtlijnen zeer is toegenomen. Daar waar gezette aandacht is geschonken aan de inhoud van de Beschouwingen respectievelijk Richtlijnen was een overeenkom-

stige behandeling van de uitspraken van de Ondernemingskamer op zijn plaats geweest. Zij hebben in elk geval tot een omvangrijke literatuur geleid; deze literatuur is zelfs niet vermeld.

Samenvattend: na het moeizaam begin heb ik dit boek met genoegen gelezen, al moet ik toegeven dat ik na zo'n 250 pagina's ook wel naar het einde uitkeek. De lezing ervan zal voor velen verhelderend zijn. Zij die daarvoor minder tijd hebben zouden zich kunnen beperken tot de 'Conclusions and policy recommendations' (10 pagina's). Daarvan maakt de memorabele uitspraak deel uit dat in Nederland geen academische protesten zijn gehoord tegen de ook voor de jaarverslaggeving niet irrelevante commercialisatie van het accountantsberoep, 'since the great majority of accounting and auditing professors are full time partners in audit firms' (p. 377). Tenslotte, een minder goede aanbeveling lijkt: 'a study of the objectives of financial reporting' (p. 381): moet de geschiedenis zich herhalen en moeten wij – evenals met de 'accounting standards' gebeurd is – opnieuw iets onderzoeken waarin anderen ons reeds vrij lang geleden voorgingen?

Prof. Drs. R. Burgert

Noten

- 1 In mijn opstel in Een kwart eeuw VAGA-1952, p. 47: Publicaties van open naamloze vennootschappen, heb ik hetzelfde als Ovezall bepleit.
- 2 De instelling van de Sijthoff-prijs ging in 1954 aan het rapport vooraf.
- 3 Zie voor deze omschrijving Grady's eerder genoemde boek p. 52.
- 4 De eerste voorzitter van de CAJ en het TO.
- 5 International Accounting Standards Committee.

Prof. Drs. R. Burgert is emeritus hoogleraar in de Bedrijfseconomie en Accountancy aan de economische faculteit van de Erasmus Universiteit Rotterdam.